

Икономическата свобода в България

Институт за пазарна икономика
София, септември 2002

Икономическата свобода в България:
*Представяне на Годишния индекс на световната
икономическа свобода на института “Фрейзър”, Канада*

Economic Freedom of the World: 2002 Annual Report,
by James D. Gwartney, Robert A. Lawson, Fraser Institute,
Vancouver, 2002

Повече за стопанската свобода и благосъстоянието на:

Страницата на института “Фрейзър”
www.fraserinstitute.ca

Страницата на Институт за пазарна икономика
www.ime-bg.org

Страницата на Икономически знания по интернет
www.easibulgaria.org

Преглед на стопанската политика
www.ime-bg.org/pr_bg

Материалът е подготвен от Георги Ангелов и Димитър Чобанов.
Редакция: Красен Станчев и Лъчезар Богданов

Създаване на индекса на икономическата свобода

Идеята за създаване на индекс на икономическата свобода възниква на срещата на обществото “Монт Пелерин” в Кеймбридж, Англия през 1984 г. по време на обсъждането на твърдението на Нобеловия лауреат Милтън Фридман, че има силна зависимост между политическата свобода и свободния пазар. В следващите години се провеждат няколко симпозиума, финансирани от Либърти фонд с участието на Милтън Фридман и други видни икономисти. На симпозиума през 1993 година се представят изследвания на Джеймс Гуортни¹, Робърт Лоусън и Уолтър Блок и Майкъл Уокър и Стефан Ййстън. Въз основа на тях през 1996 година се публикува “Световната икономическата свобода: 1975 – 1995”². От тогава институтът “Фрейзър”, Канада, с помощта на 57 изследователски института от различни страни всяка година издава изследване за икономическата свобода по света.

Световна икономическа свобода (място в класацията, страна, оценка)

1	*Хонконг 8,8	30 *Мавриций 7,2	60 *Никарагуа 6,5	92 *Колумбия 5,6
2	*Сингапур 8,6	30 *Тайван 7,2	60 Уганда 6,5	92 Хърватия 5,6
3	*САЩ 8,5	*Тринидад и Тоб. 30 7,2	60 Замбия 6,5	92 Мали 5,6
4	*Обед. кралство 8,4	35 Бахами 7,1	66 *Гватемала 6,3	97 Албания 5,5
5	*Нова Зеландия 8,2	35 *Естония 7,1	66 *Хондурас 6,3	97 *България 5,5
5	*Швейцария 8,2	35 *Италия 7,1	66 *Мексико 6,3	97 Камерун 5,5
7	*Ирландия 8,1	38 Ботсвана 7,0	66 *Парагвай 6,3	97 Нигер 5,5
8	*Австралия 8,0	38 *Чехия 7,0	70 Белиз 6,2	101 *Китай 5,3
8	*Канада 8,0	38 *Франция 7,0	70 Кипър 6,2	101 *Еквадор 5,3
8	*Нидерландия 8,0	38 *Ямайка 7,0	70 Фиджи 6,2	101 *Нигерия 5,3
11	*Финландия 7,7	38 Кувейт 7,0	73 *Индия 6,1	101 Руанда 5,3
11	*Исландия 7,7	38 *Филипини 7,0	73 Мароко 6,1	105 Габон 5,2
13	*Дания 7,6	38 *Южна Корея 7,0	73 *Словения 6,1	105 Мадагаскар 5,2
13	Люксембург 7,6	45 *Гърция 6,9	73 Тунис 6,1	107 *Бангладеш 5,1
15	*Австрия 7,5	45 *Перу 6,9	77 *Индонезия 6,0	107 Пакистан 5,1
15	*Белгия 7,5	47 *Израел 6,8	77 *Шри Ланка 6,0	109 ЦАР 5,0
15	*Чили 7,5	47 *Латвия 6,8	77 Танзания 6,0	109 Иран 5,0
15	*Германия 7,5	47 *ЮАР 6,8	80 Кот д'Ивоар 5,9	109 Сиера Леоне 5,0
19	Оман 7,4	47 *Уругвай 6,8	80 Непал 5,9	109 Сирия 5,0
19	*Панама 7,4	51 *Боливия 6,7	82 Барбадос 5,8	113 Конго 4,9
19	*Португалия 7,4	*Доминиканска р 51 6,7	82 Бенин 5,8	114 *Румъния 4,8
19	*Швеция 7,4	51 *Египет 6,7	82 *Бразилия 5,8	114 *Зимбабве 4,8
19	ОАЕ 7,4	51 *Унгария 6,7	Папуа Нова Гв 82 5,8	116 Малави 4,7
24	Бахрейн 7,3	51 *Малайзия 6,7	82 *Словакия 5,8	116 *Русия 4,7
24	*Коста Рика 7,3	56 Гвиана 6,6	82 *Турция 5,8	116 Того 4,7
24	*Япония 7,3	56 Кения 6,6	82 *Венецуела 5,8	119 *Украйна 4,5
24	*Йордания 7,3	56 Намибия 6,6	89 Гана 5,7	120 Алжир 4,3
24	*Норвегия 7,3	56 *Тайланд 6,6	89 *Полша 5,7	121 Гвинея-Бисау 3,8
24	*Испания 7,3	60 Хаити 6,5	89 Сенегал 5,7	122 Мианмар 3,3
30	*Аржентина 7,2	60 *Литва 6,5	92 Бурунди 5,6	123 ДР Конго 3,2
30	*Ел Салвадор 7,2	60 Малта 6,5	92 Чад 5,6	

Звездичката пред имената на държавите отбелязва 74-те държави, за които са налични данните по 37 показателя; оценките на останалите 49 държави са базирани на 19 показателя от индекса.

Какво е икономическа свобода

Ключовите съставки на икономическата свобода са личният избор, доброволната размяна, свободата да се конкурираш и защитата на личността и собствеността. Институциите и политиката са съвместими с икономическата свобода, когато осигуряват инфраструктурата за доброволната размяна и защитават индивидите и тяхната собственост от агресори, използващи насилие, принуда и измама, за да заграбят неща, които не им принадлежат. Законовите и монетарни споразумения са особено важни: правителствата насърчават икономическата свобода, когато осигурят правна структура и система за прилагане на закона, която защитава правата на собственост и изпълнението на договорите по безпристрастен начин. Те също увеличават икономическата свобода като улесняват достъпа до стабилни и сигурни пари. В някои случаи самото правителство може да създаде валута със стабилна стойност. В други, то може просто да премахне пречките, които затрудняват използването на стабилни пари, създадени от други, включително частни организации и правителства. Икономическата свобода изисква също правителствата да се въздържат от много дейности, които се намесват в личния избор, доброволната размяна и свободата да участваш и да се конкурираш на трудовите и продуктовите пазари. Икономическата свобода се намалява, когато данъците, правителствените разходи и регулациите заменят личния избор, доброволната размяна и пазарното сътрудничество. Регулациите, които ограничават упражняването на професия или започване на бизнес дейности също намаляват икономическата свобода.

Измерване на икономическата свобода

Ние сме уверени, че индексът "Световна икономическа свобода" (СИС) е възможно най-добрият и дава измерител за разликите между отделните страни по степен на икономическа свобода и използва данни от трета страна, за да осигури обективност. Обаче, както посочва Милтън Фридман след публикуването на първия доклад "Световна икономическа свобода 1975-1995" това е все още недовършена работа. Различията между държавите в качеството на правната система и регулаторната политика се измерват особено трудно. Въпреки това, те упражняват силно влияние върху икономическата свобода. "Световната икономическа свобода: Годишен доклад 2001" съдържа специална глава, която използва данни от изследване, за да оцени много от тези аспекти, които трудно могат да бъдат измерени. В доклада от тази година много показатели от тези данни са включени в главния индекс. Тъй като предпочитаме обективните променливи, вярваме, че информацията от изследването значително ще подобри оценката за разликите между държавите в областта на законовата структура и регулациите. Данните от изследването са от две годишни издания: *Global Competitiveness Report* и *International Country Risk Guide*. За съжаление в индекса *Global Competitiveness Report* са включени само 74 от страните и само в най-скорошните публикации. По този начин голям брой страни ще имат липсващи показатели.

Структурата на индекса обхваща пет основни области:

1. Размер на правителството: разходи, данъци и държавни предприятия
2. Правна структура и сигурност на правата на собственост
3. Достъп до сигурни пари
4. Свобода на размяната с чужденци
5. Контрол (регулация) върху кредита, труда и бизнеса

В петте основни области са включени 21 показателя, а много от тях са съставени от няколко подпоказатели. Като се преброят множеството подпоказатели, индексът използва 37 различни вида данни. Всеки показател или подпоказател се оценява чрез скала от 1 до 10, като 1 означава минимална стопанска свобода, а 10 – максимална свобода. Оценките на показателите във всяка област се осредняват, за да се получи оценката за всяка от петте години. От своя страна, обобщените оценки се получават като средна от рейтингите от петте години.

В индекса Световна икономическа свобода (СИС) България заема 97 място заедно с Албания, Камерун и Нигер. По-висок рейтинг имат държави като Намибия, Никарагуа, Уганда, Непал и т.н. От икономиките в преход единствено Румъния, Русия и Украйна имат по-нисък рейтинг от България и това се дължи на липсата на достатъчно пазарноориентирани реформи в тези държави през периода на изследването. Тези данни показват, че в България все още няма функционираща пазарна икономика и без необходимите промени тя не би могла да се развие.

Индекс на световната икономическа свобода - България						
	1990		1995		2000	
Обобщена оценка (място в класацията)	4,3	96	4,6	104	5,5	97
1. Размер на правителството: Разходи, Данъци и Предприятия	2,5		4,0		4,9	
А. Правителствено потребление	4,9	23,3	6,5	17,8	6,6	17,5
Б. Трансфери и субсидии	2,7	27,2	6,6	13,0	5,8	15,9
В. Правителствени предприятия и инвестиции	0,0	96,4	0,0	55,6	2,0	44,8
Г. Най-висока пределна данъчна ставка			3,0	50,0	5,0	38,0
2. Правна структура и сигурност на правата на собственост	7,2		6,2		5,4	
А. Независимост на съда					4,2	
Б. Безпристрастни съдилища					4,5	
В. Защита на интелектуалната собственост					3,4	
Г. Военна намеса					8,3	
Д. Честност на правната система			7,0		6,7	
3. Достъп до сигурни пари	4,4		1,3		4,8	
А. Ръст на паричното предлагане	7,4	13,1	0,0	67,0	1,2	-44,2
Б. Променливост на инфлацията	5,6	10,9	0,0	66,4	0,0	172,1
В. Скорошна годишна инфлация	4,8	26,2	0,0	62,9	7,9	10,4
Г. Свобода да се притежава чуждестранна валута	0,0		5,0		10,0	
4. Свобода на размяната с чужденци	4,3		7,0		7,1	
А. Данъци върху международната търговия	8,4		6,4		7,9	
(I) Данъци като процент от вноса и износа	9,1	1,3	7,9	3,2	9,2	1,2
(ii) Средна тарифна ставка	7,7	11,4	6,6	17,2	7,8	11,0

(iii) Променливост на тарифните ставки			4,7	13,3	6,8	8,1
Б. Регулаторни търговски бариери					6,4	
(I) Скрити бариери върху вноса					4,4	
(ii) Разходи за внос					8,5	

	1990	1995	2000	
В. Размер на търговския сектор	5,0	6,6	5,9	
Г. Разлика между официалния и неофициалния валутен курс	0,0	9,0	10,0	
Д. Ограничения върху капиталовите пазари	0,0	5,0	5,0	
(I) Достъп до чуждестранни капитали			7,0	
(ii) Ограничения върху капиталовите транзакции с чужденци	0,0	5,0	3,1	
5. Регулации върху кредита, труда и бизнеса	3,0	4,7	5,5	
А. Регулации на кредитните пазари	1,7	4,3	6,1	
(I) Частна собственост върху банките	0,0	2,0	8,0	
(ii) Конкуренция с чуждестранни банки			5,2	
(iii) Кредит за частния сектор	1,0	3,0	7,1	
(iv) Избягване на негативни реални лихви	4,0	8,0	4,0	
(v) Контрол върху лихвените проценти			5,3	
Б. Регулиране на трудовите пазари			4,9	
(I) Влияние на минималната заплата			2,6	
(ii) Гъвкавост при назначение и уволнение			4,3	
(iii) Колективно договаряне			7,9	
(iv) Стимули от помощи за безработица			6,8	
(v) Задължителна военна служба	0,0	1,0	3,0	
В. Регулиране на бизнеса			5,4	
(I) Контрол върху цените	0,0	4,0	6,0	
(ii) Административни пречки пред новите бизнеси			6,1	
(iii) Изгубено време заради бюрокрацията			6,0	
(iv) Леснота на стартиране на нов бизнес			2,5	
(v) Нередовни плащания към държавните служители			6,6	

Обяснение на показателите и тяхната връзка с икономическата свобода

Размер на правителството: разходи, данъци и държавни предприятия

Четирите показателя от тази област показват до каква степен страните разчитат на индивидуалния избор и пазарите вместо на политическия процес при разпределянето на ресурсите, стоките и услугите. Когато правителственото потребление нараства спрямо потреблението на индивидите, домакинствата и бизнеса, решенията на правителството заменят личния избор и икономическата свобода бива ограничавана. Първите два показателя отразяват дълбочината на този проблем. Правителственото потребление (като процент от общото потребление) и трансферите и субсидиите (като процент от БВП) са индикатори за размера на правителството. Когато правителственото потребление е по-голяма част от общото, политическият избор заменя личния.

Подобно е последствието, когато правителството облага с данъци едни, за да осигури трансфери за други - то ограничава свободата на индивидите да задържат това, което спечелят със собствени умения и усилия. По този начин, колкото по-голям е дялът на трансферите и субсидиите в икономиката, толкова по-малка е икономическата свобода. Показателят “Държавни предприятия и инвестиции” измерва степента, в която страните използват частни вместо държавни предприятия за производство на стоки и услуги. Държавните фирми работят по правила, които са различни от тези за частните. Те не са зависими от потребителите за приходите си или от инвеститорите за набиране на рисков капитал. Те често оперират на защитени пазари. По този начин, икономическата свобода е отслабена, тъй като правителствените предприятия произвеждат по-голям дял от общия продукт. Четвъртият показател се основава на най-високата пределна ставка върху подоходния данък и прага, над който се прилага. Високата максимална данъчна ставка, която се прилага при сравнително ниско равнище на доход също е индикатор за държавна намеса. Такива данъчни ставки отнемат от индивидите плода на техния труд. Страните с високи пределни данъчни ставки получават по-нисък рейтинг. Вzeti заедно, четирите показателя измерват степента на доверие в личния избор и пазарите вместо в правителствения бюджет и вземането на решения от политиките. Затова, държавите с ниски равнища на правителствено потребление като част от общото, по-малкият сектор на правителствени предприятия и по-ниската максимална данъчна ставка печелят по-висок рейтинг в тази област.

По отношение на размер на правителството България има рейтинг 4.9 и заема 89 място.

Тези резултати показват, че в това отношение икономиката не е достатъчно свободна. Основна причина за това е показателят “Правителствени предприятия и инвестиции”, тъй като за разглеждания период процесът на приватизация не успя да намали в достатъчна степен процента на правителствените предприятия. Продължиха да бъдат държавна собственост големите монополи, които са предимно губещи. Тъй като се преследват и социални цели с тяхното функциониране – те се поддържат независимо от загубите - данъкоплатците се натоварват с разходи, които не желаят, и се намалява тяхната свобода да разполагат с дохода си.

Това се отнася в още по-голяма степен за размера на максималната данъчна ставка. Чрез данъците директно, принудително и безвъзмездно се изземват средства от гражданите и фирмите. Така те се лишават от възможността да използват тези средства по свой личен избор и по най-ефективния начин, информацията за който притежават само те. Поради това държавата разходва събраните средства неефективно и се губи възможен доход от алтернативната им употреба. Така се намалява богатството на отделните хора, оораняват се перспективите за увеличаване на богатството и възможностите за икономически растеж. Данъчната система се характеризира с вертикално неравенство, хоризонтално неравенство, сложност, двусмисленост и несигурност. Вертикалното неравенство се създава от различното данъчно облагане на гражданите с различно равнище на дохода. Освен че нарушава духа на равната защита пред закона, гарантирана от конституцията, такава неравна тежест изкривява възприемането на разходите и ползите от правителството, защото програмите, които то предприема, изглеждат на

много хора безплатни, а в действителност за тях се плащат огромни средства. Хоризонталното неравенство се дължи на факта, че дори хора с равни доходи се третират неравно чрез множество намаления, облекчения и други усложнения.

От гражданите се изисква да знаят и спазват законите на страната. Но законите са неясни, претоварени от разпоредби и трудно приложими и постоянно се променят. Това създава несигурност за гражданите и невъзможност за тях да планират по-дългосрочно своите действия.

Разходите на българското правителството за периода 1996-2000 година като процент от БВП са:

Разполагаем доход на правителството

Показатели	1996	1997	1998	1999	2000
Бюджетен дефицит	-10.4	-2.9	1.0	-0.9	-1.0
Приходи	32.9	32.2	39.8	40.7	41.4
Разходи	43.2	35.1	38.8	41.6	42.4
Лихвени плащания					
- Дял от БВП, %	19.5	8.3	4.3	3.8	4.0
- Дял от общите разходи, %	45.5	23.7	11.0	9.1	9.6
Разходи минус лихвени плащания	23.7	26.8	34.5	37.8	38.4
Растеж на БВП, %	-10.9	-6.9	3.5	2.4	5.8

Източник: Министерство на финансите

През 1996 година разходите на правителството представляват 43.2% от БВП, като намаляват през следващата година, но след това отново се повишават. Размерът им е значителен и това води до силно ограничаване на икономическата свобода на гражданите. Така се изтласква частният сектор от икономиката за сметка на публичния. През разглеждания период процесът на приватизация на държавните предприятия се извършва бавно и затова делът им остава голям, а оттук следва и ниската оценка за България за този подпоказател. Забавя се и ликвидацията на фалиралите предприятия като по този начин се поддържа изкуствено равнище на заетостта в тези фирми и се пораждат разходи за данъкоплатците.

Максималната данъчна ставка върху доходите на физическите лица е била 40%, но тенденцията е към понижаване. Това от 1996 година насам повишава стопанската свобода. Тук обаче има значение и размерът на социалните осигуровки, тъй като при съществуващата система от разходно-покривен тип тези осигуровки се възприемат като данъци и също ограничават икономическата свобода.

Поради демографската структура на населението, ниското равнище на доходите и икономическия растеж ставката е висока и така от хората допълнително се изземва резултат от техния труд (без да се предоставят пенсионни и други осигуровки, които биха били на разположение при други системи). Изходът е в провеждане на сериозни реформи в пенсионната сфера, насочени към изграждане на частно пенсионно осигуряване, при което хората се осигуряват в индивидуални пенсионни сметки според индивидуалните си нужди и възможности.

Правна структура и сигурност на правата на собственост

Защитата на индивида и неговата законно придобита собственост е централен елемент от икономическата свобода и гражданското общество. Това може да се разглежда като най-важната функция на държавата. Област 2 от индекса се съсредоточава върху този проблем. Ключовите съставки на законовата система, съвместими с икономическата свобода, са върховенството на закона, сигурността на правата на собственост, независимостта на съда и безпристрастната съдебна система.

Показателите показващи колко добре се изпълнява защитната функция на правителството са резюмирани, както стана дума, в две изследвания: *International Country Risk Guide* и *Global Competitiveness Report*.

Рейтингите и от двата са базирани на изследване.

Сигурността на правата на собственост, защитена от равенството пред закона, е съществена за икономическата свобода. Свободата на размяната, например, е безсмислена, ако индивидите нямат сигурни права на собственост, включително над плодовете на техния труд. Провалът на държавната правна система да обезпечи сигурността на правата на собственост, неспазването на договорите и отказът от уреждане на споровете по взаимно приемлив начин подкопават действието на пазарно-разменната система. Ако индивидите и бизнесът нямат увереност, че договорите ще бъдат изпълнени и плодовете на техните стопански начинания ще бъдат защитени, техните стимули да участват в съзидателна дейност ще бъдат разрушени. Това поведение намалява инвестициите. Затова страните с нисък рейтинг в тази област е малко вероятно да постигнат и поддържат висок стопански растеж.³

По отношение на правната структура и сигурност на правата на собственост България има рейтинг 5.4 и заема 69 място.

Тук като положителни елементи могат да се възприемат липсата на вътрешни конфликти, ненамесата на военните и на религиозните организации в политиката. Все пак трябва да отбележим нереформираността на армията и липсата на силен граждански контрол върху нея. Другите слабости са защитата на интелектуалната собственост, независимостта и безпристрастността на съда. Оценката за независимост на съда е 4.2, а за безпристрастност е 4.5, което показва, че съдебната система се поддава на влияние както от страна на правителството, така и от спорещите страни. Като цяло правната рамка не позволява на частния бизнес да атакува в съда законността на правителствените действия и регулации. Оценката за честност на правната система е 6.7, което е влошаване в сравнение с предишното изследване. По отношение защитата на интелектуалната собственост в индекса има специално приложение, в което са посочени принципите и критериите за оценка. Защитата на интелектуалната собственост е също толкова важна, колкото и на материалната, тъй като тя е продукт на усилията на хората и те съответно трябва да могат да получат ползата от съобразителността и изобретателността си. Тя обхваща патентните права, търговските марки, авторското право и дори географски означения на производство на даден продукт. България получава най-ниска оценка /3.4/ именно за защита на интелектуалната собственост. По-конкретно съществуват проблеми, свързани с покритието, прилагането и ограниченията на патентните права и неспазването на авторските права.

Достъп до стабилни и сигурни пари

Парите смазват колелата на размяната. Липсата на сигурни пари намалява ползите от свободната размяна на пазара. Както отдавна е казал Милтън Фридман, “инфлацията е монетарен феномен, причинен от твърде много пари за твърде малко стоки”. Високият растеж на паричната маса неизменно води към инфлация. Подобно на това, когато процентът на инфлация нарасне, тя става по-променлива. Високата и променлива инфлация изкривява относителните цени, променя фундаменталните условия на дългосрочните договори и прави фактически невъзможно за индивидите и бизнеса да планират разумно бъдещето.

Сигурните пари са съществени за защитата на правата на собственост и по този начин - на икономическата свобода. Инфлацията понижава стойността на собствеността, притежавана в монетарни инструменти, с други думи – унищожават спестяванията. Правителствата използват инфлацията и печатането на пари, като в резултат отчуждават собствеността на гражданите чрез девалвация, докато използват новонапечатаните книжни пари за правителствени разходи. Това често се нарича “инфлационен данък”.

В допълнение към данните за инфлацията и монетарната политика на правителството е важно да се разгледа доколко съществуват пречки пред използването на алтернативни валути. Ако банкерите могат да предложат спестовни и чекови сметки в други валути, или гражданите могат да си откриват сметки в чуждестранни банки, тогава достъпът до сигурни пари се увеличава и се разширява икономическата свобода. Първите три показателя от област “Достъп до стабилни и сигурни пари” са конструирани да измерват последователността на монетарната политика (или институции) и тяхната нагласа към дългосрочна ценова стабилност. Четвъртият е предвиден да измери леснотата на използване на другите валути чрез сметки в местни и чуждестранни банки. За да се постигне по-висок рейтинг в тази област, страната трябва да следва политика и да създаде институции, които водят до ниска (и стабилна) инфлация и да избягват регулациите, които ограничават използването на алтернативни валути, когато гражданите го желаят.

По отношение на достъпа до стабилни и сигурни пари България заема 112-то място и има рейтинг 4,8. Тя получава най-нисък рейтинг спрямо останалите показатели и съответно най-ниско място в класацията в сравнение с останалите показатели. Това се дължи на 1996 и 1997 година (и на нестабилността през предходния период). Те се характеризират с висока и силно колеблива инфлация поради провежданата тогава произволна монетарна политика. През месец юли 1997 година беше въведен режим на валутен борд, което доведе до вътрешна и външна стабилност на лева, намаляване на инфлационния данък и увеличаване на инвестициите и растежа. Би могло да се помисли за разрешаване на използването на чужди валути като разплащателно средство в страната, което допълнително би намалило опасността от висока инфлация.

Негативни ефекти на инфлацията

	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Инфлация (%)	311.6	547.7	1.6	6.9	11.3	4.8
Растеж на БВП (%)	-10.9	-6.9	3.5	2.4	5.8	4.0
Инвестиции (дял от БВП, %)	13.5	11.0	13.0	15.1	15.7	17.7
Инфлационен данък (% от БВП,)	10.6	10.5	0.2	0.7	1.1	0.6

Източник: БНБ и НСИ.

Подпоказателят “Свобода да се притежава чуждестранна валута” е единственият, за който България получава максималната оценка 10, поради възможността на гражданите да притежават чуждестранна валута и да откриват сметки в чуждестранни банки. От друга страна, обаче, за подпоказател “Променливост на инфлацията” оценката е 0, тъй като за разглеждания период тя е била твърде колеблива и създава несигурност в икономическите агенти по отношение на по-дългосрочен времеви хоризонт. След 1997 година колебливостта силно е ограничена от валутния борд и за 1998-2001 година е 4.3 (измерена чрез стандартното си отклонение).⁴

Свобода на размяната с чужденци

В нашия модерен свят на високи технологии и ниски разходи за комуникации и транспорт, свободата на размяната през националните граници е ключова съставна част от икономическата свобода. Значим дял стоки и услуги сега или се произвеждат в чужбина, или съдържат ресурси, доставени от чужбина. Разбира се, размяната е “игра с положителна сума”, т.е. тя е от взаимен интерес за разменящите. Преследването на печалбата дава мотивация за размяната. По този начин, свободата на размяната с чужденците допринася съществено за благосъстоянието.

В отговор на протекционистките нагласи и политиката на специални привилегии, фактически всички правителства приемат ограничения върху търговията от различен вид. Митата и квотите са очевидните примери за бариери, които ограничават международната търговия. Тъй като намалява конвертируемостта на валутите, контролът върху валутните курсове също възпрепятства международната търговия. Обемът на търговията също се ограничава от административни фактори, които забавят преминаването на стоките през митниците. Понякога тези забавяния са резултат от недостатъчна ефикасност, докато в други примери те отразяват действията на корумпирани представители на властта, които искат подкупи.⁵

Показателите в тази област са конструирани да измерят голямо разнообразие от ограничения, които влияят на международната размяна: тарифи, квоти, скрити административни ограничения, валутни и капиталови контроли. Показателите за регулаторни търговски бариери и контроли на капиталовите пазари са базирани на данни от изследване от *Global Competitiveness Report*. Другите показатели в тази област могат да се характеризират обективно. За да се постигне по-висок рейтинг в тази област, страната трябва да има ниски мита, по-голям от очаквания външнотърговски сектор, ефикасна администрация на митниците, свободно конвертируема валута и слаб контрол върху капиталите.

По отношение на свободата на размяната с чужденци България заема 56-то място и има рейтинг 7,1. България има високи оценки в подпоказателите: Разлика между официалния и неофициалния валутен курс - 10, Данъци върху международната търговия – 7,9. От показателите, съставляващи втория подпоказател по-слаба е оценката за променливост на митническата тарифа - 6,8. Този показател може би ще се влоши, след като се повишиха митата за някои стоки, оправдани с ниската конкурентноспособност на българските производители. Цената на тези правителствени действия се плаща от потребителите и намалява жизнения стандарт (увеличава бедността).

Правителствата често ограничават свободата на гражданите си да търгуват с чужденци. Митата, квотите, лицензите, пазарните ограничения, контролите върху валутния курс и ограниченията върху движението на капитали са някои от начините за забавяне на доброволната размяна през националните граници. Такива политики намаляват икономическата свобода.

Икономическата теория сочи, че когато са свободни да разменят, индивидите са способни да произведат повече и да постигнат по-високо равнище на доходите, отколкото е възможно иначе. При равни други условия, очаква се индивидите да създават по-висок доход, когато живеят в страни с по-голяма свобода на международната размяна. Тя също така насърчава предприемаческите и иновативните дейности, които са двигател на икономическия прогрес.⁶

Фактори, различни от търговската политика, също влияят на размера на външнотърговския сектор. Колкото по-голяма е страната по отношение на населението и територията, толкова по-големи са възможностите за реализиране на икономии от мащаба в рамките на местния пазар. Това предполага, че страни с по-голяма площ и население вероятно имат по-малка международна търговия като дял от икономиката им. България е страна с малка територия и малко население и следователно трябва този показател да е сравнително висок. Тя се намира в близост до Евророната – един голям пазар, което също е фактор, който влияе на търговския сектор.⁷

Ако стоката или услугата може да бъде придобита по-изгодно чрез покупка от чужбина, има смисъл тя да се купува, а не да се произвежда в страната. Когато търговските партньори използват повече от времето и ресурсите си, за да произведат най-ефективно, те са способни да произведат заедно повече и да достигнат по-висок жизнен стандарт. Икономистите от Дейвид Рикардо насетне наричат това “закон за сравнителното предимство”.

В допълнение, свободните международни пазари насърчават иновациите и ефективното производство. Във все по-голяма степен икономическият растеж обхваща интелектуалните способности, иновациите и приложението на технологиите. Наблюдението и взаимодействието с индивиди, които използват различна технология често подбужда останалите да прилагат успешни подходи.

Международната конкуренция също поддържа местните производители като им дава силни стимули да подобряват качеството на продуктите си. Отвореността може също да упражни косвени ефекти: тя може да поощри държавите да възприемат стабилни институции и политики. Ако не го направят, трудът и капиталът ще бъдат насочени към по-благоприятна среда. Нито местните, нито чуждестранните инвеститори ще искат да вложат средствата си в страни, характеризиращи се с враждебност към бизнеса, монетарна нестабилност, правна несигурност,

високи данъци и нискокачествени публични услуги. Когато трудът и капиталът са свободни да се насочат другаде, ще струва скъпо да се следват политики, които наказват успеха. По този начин, отвореността би трябвало да дава на силни стимули на вземащите решения да избягват политиките, които спъват растежа.⁸ В условията на представителна демокрация това обикновено се случва при условие, че критична маса избиратели намират за по-подходящо да изискват от правителствата по-изгодни за себе си политики, вместо да гласуват с краката или да прибегват към поведение наричано в икономиката на обществения избор “разумно невежество”. (за ефекта на разумно невежество виж Мансър Олсън, Възход и упадък на нациите, София, 2001, издателство “Златорог”)

Регулиране на кредита, труда и бизнеса

Когато законодателството ограничава навлизането на пазарите и се намесва в свободата на участие в доброволната размяна, икономическата свобода намалява. Ограниченията на свободата на размяната на кредитните, трудовите и продуктовите пазари се включват в индекса.

Първият показател отразява условията на местните кредитни пазари. Първите два подпоказателя дават доказателство за степента, до която банковата индустрия е доминирана от частни фирми и дали на чуждестранните банки е разрешено да се конкурират на пазара. Последните три подпоказателя посочват степента, в която частния сектор получава достъп до кредит и дали има контрол върху лихвените проценти. Страните, в които съществува частна банкова система, разпределят кредит към частните фирми и се въздържат от контролиране на лихвените проценти получават по-висок рейтинг за този показател.

Различни типове регулации на пазара на труда нарушават икономическата свобода на наетите и на работодателите.¹⁰ Сред по-значимите са минималните заплати, процедурите при прекратяване на трудовите договори, централизираното определяне на заплатите, задължителност на колективното трудово договаряне, помощи при безработица, които подкопават стимулите за наемане и задължителната военна служба. За да получи по-висока оценка в този показател, държавата трябва да позволява пазарните сили да определят заплатите и да установяват условията при уволнение, да избягват много големи помощи при безработица, които подкопават стимулите за работа и да се въздържат от използване на военна повинност.

Подобно на регулациите на кредитните и трудовите пазари, регулирането на бизнес дейностите спъва икономическата свобода. Показателите, които класифицират регулирането на бизнеса са конструирани да разпознават степента, в която регулативните ограничения и бюрократичните процедури ограничават конкуренцията и действието на пазарите.⁹ За висок резултат в тази част на индекса, държавите трябва да позволяват на пазарите да определят цените и да се въздържат от регулаторни дейности, които забавят навлизането в бизнеса и увеличават разходите за произвежданите продукти. Те също трябва да се въздържат от използването на властта си за извличане на финансови изгоди и да награждават някои бизнеси за сметка на други.

Общата оценка за регулирането на кредита, труда и бизнеса е 5.5 /от 10 възможни/, което отрежда на България 82 място от 123 страни.

Оценката за регулациите на кредитните пазари е 6.1. По показателя частна собственост върху банките България получава висока оценка (8), но трябва да продължи с приватизацията и на останалите държавни банки – ДСК и Насърчителна банка.

По отношение на конкуренция от чуждестранни банки оценката е пониска, но в последните години има значително подобрене, тъй като голяма част от банковата система вече е собственост на чужди банки. При показателя “кредит за частния сектор” оценката е 7.1 и бележи бързо нарастване, тъй като все по-голяма част от кредита е насочен към частния сектор, а не към публичния. Все пак много компании с големи кредитни нужди остават все още държавни /НЕК, Булгаргаз, АЕЦ, топлофикационните дружества и други дружества в енергетиката, БТК, Булгартабак, водоснабдителните компании и т.н./ и трябва да се приватизират, доколкото действат като “стокови кредитори” от последна инстанция. Оценката по показателя избягване на негативни реални лихви е ниска /4/.

Това се дължи на наличието на негативни реални лихви и на големия спред между лихвите по депозитите и кредитите. Част от спреда между лихвите по депозитите и кредитите се дължи на минималните задължителни резерви в размер на 8%, които банките трябва да поддържат в безлихвени сметки в БНБ. Тези резерви са ненужни при валутен борд, а дори и страните с традиционна централна банка са ги премахнали /Нова Зеландия, Канада, Великобритания/ или са ги намалили до минимум. Оценката за контрол върху лихвените проценти е 5.3 от 10, което е доста ниско.

Оценката за регулирането на трудовите пазари е 4.9, което показва огромната степен на излишна държавна намеса на трудовия пазар. По показателя “влияние на минималната заплата” оценката е 2.6 заради силното негативно въздействие на минималната работна заплата. На практика почти няма хора, които да са облагодетелствани от минималната заплата – тези, които получават повече, не са засегнати от съществуването ѝ, а тези, които получават по-малко или биват уволнявани при увеличение на минималната заплата, или работят неофициално без трудов договор. Минималната заплата обаче има негативно влияние /ако се прилага строго и ако е прекалено висока/ върху работниците с ниска производителност, младите, неквалифицираните работници без опит, хората с увреждания, които не са достатъчно производителни, за да получават дори минималната заплата и следователно не могат да работят легално. Също така те не могат и да натрупат опит на работното място, което да им позволи в последствие да станат по-производителни и да получат повишение на заплатата. На практика те са обречени да бъдат безработни, ако не си намерят работа в неформалния сектор. По отношение на гъвкавост при назначение и уволнение оценката е 4.3 заради големите пречки, наложени от Кодекса на труда, които правят пазара на труда силно негъвкав. Оценката за колективно договаряне е по-висока заради сравнително малкия дял от работещите, чиито заплати са определени чрез централизирано колективно договаряне. За стимули от помощи за безработица оценката е 6.8 поради това, че помощите за безработица са сравнително незначителни в сравнение с други страни.

За задължителната военна служба оценката е много слаба /3/ поради това, че тя нарушава правото на избор на голяма част от населението и принуждава хората да преживяват неща, които огромната част от тях не биха изтърпели дори срещу заплащане. Трябва да се предприемат

действия за премахване на задължителната служба и замяната ѝ с платена доброволна договорна служба.

Оценката за регулиране на бизнеса като цяло е 5.4. За контрол върху цените оценката е 6.0, тъй като има все още много цени, определяни от правителството – електричество, топлоенергия, телефонни импулси, цигари, лекарства, природна газ, вода. Минималните цени са друг начин за контрол – пример за това е минималната застрахователна премия по застраховката гражданска отговорност. Изходът тези отрасли да се либерализират и цените да се определят свободно от пазара. За “административни пречки пред започване на нов бизнес” оценката е 6.1 заради наличието на множество лицензионни и разрешителни режими. По “изгубено време заради бюрокрацията” оценката е 6, тъй като администрацията е силно неефективна. За показателя леснота на стартиране на нов бизнес оценката е изключително негативна / 2.5 /, което е показателно за неблагоприятната бизнес среда.

Корелация между икономическата свобода и останалите индикатори

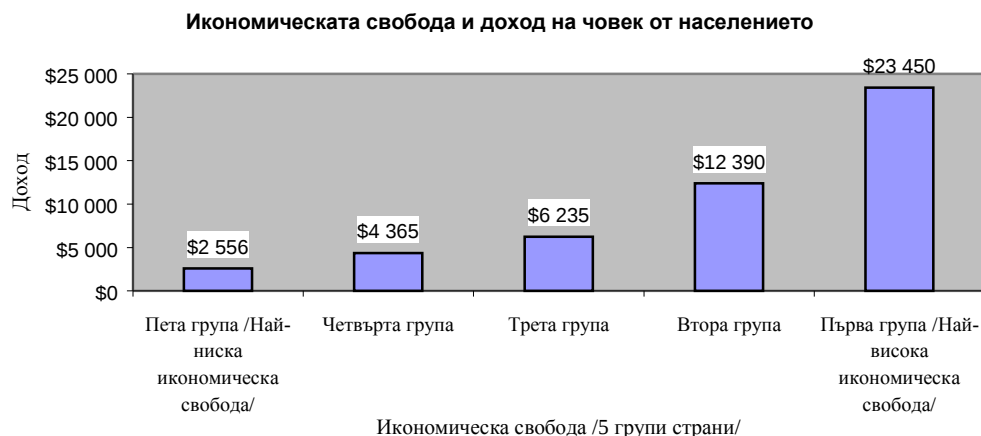
Индексът за световна икономическа свобода (СИС) е много полезен като съотношение с други индикатори като доход на човек, икономически растеж, разпределение на дохода и т.н.

Индексът СИС е силно корелиран с дохода на човек и икономическия растеж, т.е. висока свобода и висок доход вървят ръка за ръка.

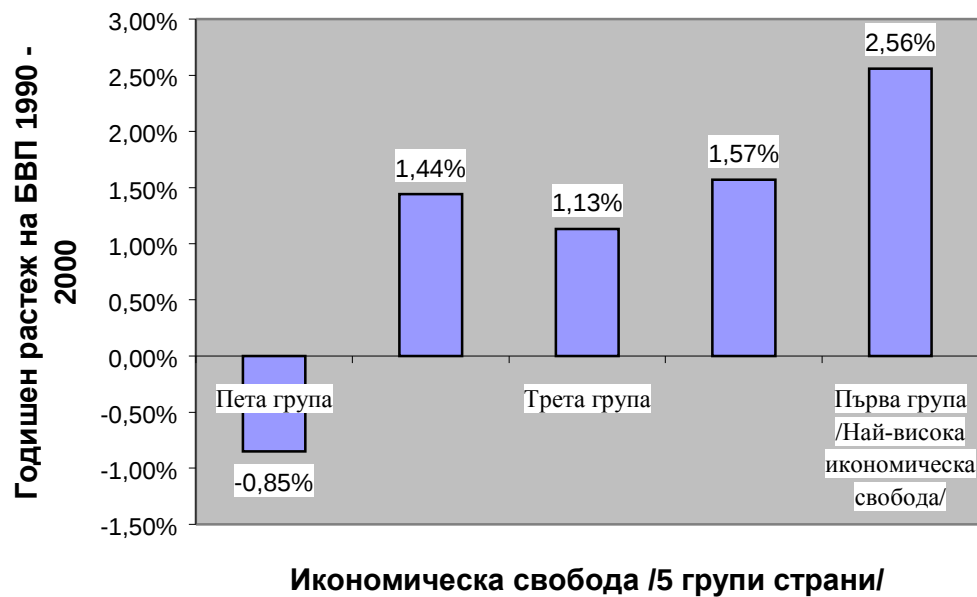
Продължителността на живота е с над 20 години по-голяма в страните с най-голяма икономическа свобода в сравнение със страните с най-малка. Това, че икономическата свобода допринася за по-бърз растеж, по-ефективна икономика, която се отразява в по-добър, по-дълъг, живот е заключение, което трудно се оспорва.

Критиците на икономическата свобода се съсредоточават върху предполагаемата неспособност на свободния пазар да създаде “справедливо” разпределение на дохода или да се погрижи за бедните.

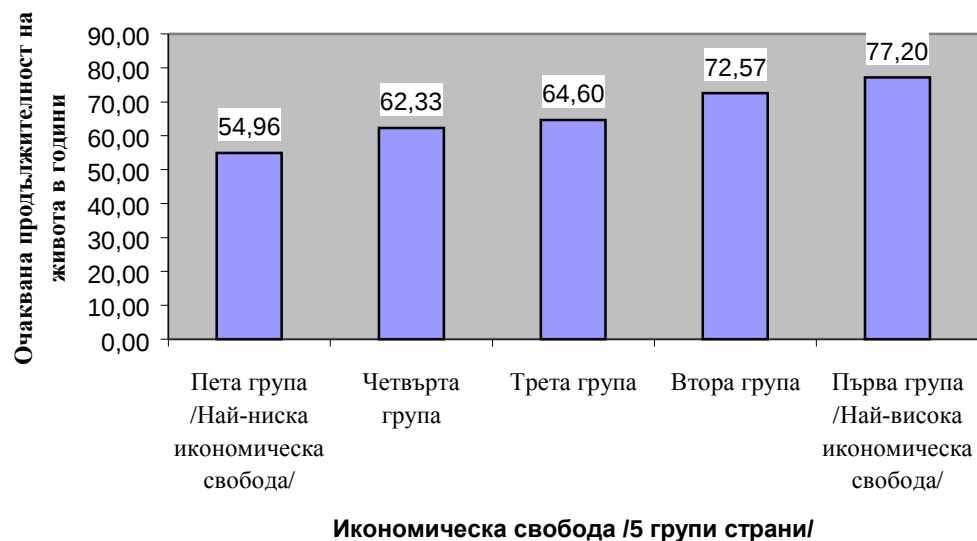
Първо, разпределението на дохода не е по-равномерно в държавите с регулирани икономики, отколкото в онези, които са пазарноориентирани. Десетте процента от хората с най-ниски доходи получават дял между 2.06% и 2.90% от общия доход във всички страни. Освен това си заслужава да се повтори, че икономически свободните общества са по-производителни и че тази добавена производителност се трансформира в по-високи абсолютни доходи за всички, дори за най-бедните.

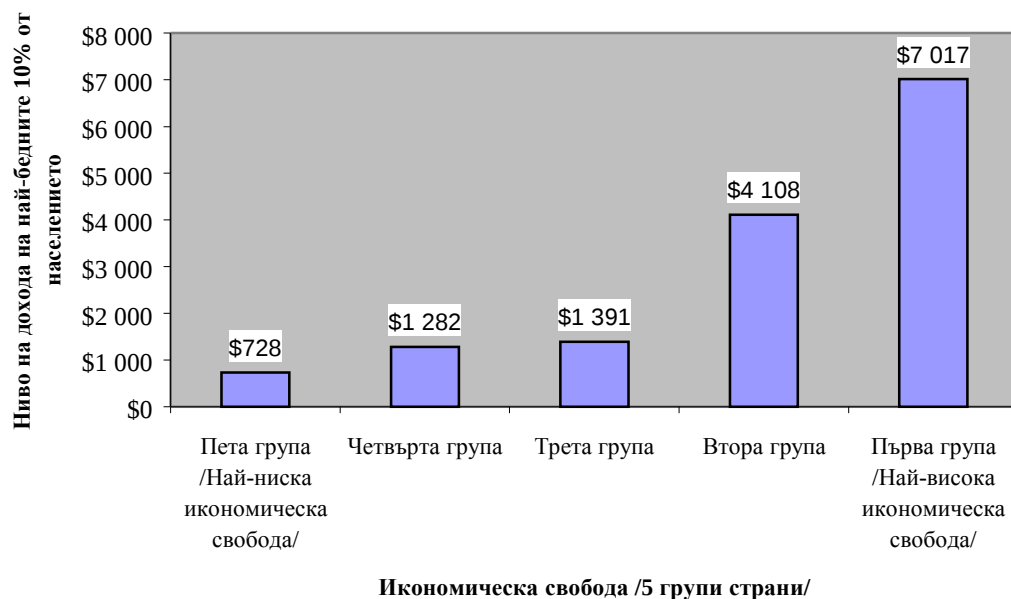
Икономическа свобода и икономически растеж

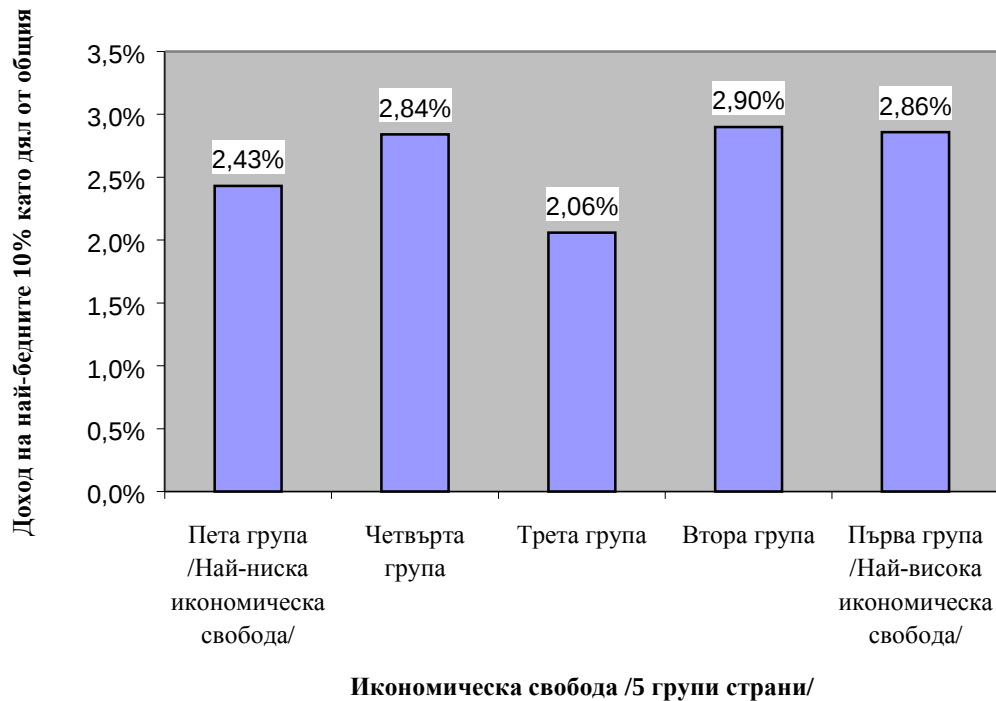
Икономическата свобода и очакваната продължителност на живота

Икономическа свобода и ниво на дохода на най-бедните 10%

Икономическата свобода и доход на най-бедните 10%

Бележки

1. Джеймс Гуортни е ръководител на оценка на показателите на стопанска свобода. Той е познат на българските читатели от издадената у нас книга “Какво всеки трябва да знае за икономиката и просперитета”, написана съвместно с Ричард Строуп и публикувана от ИПИ през 1993 година. Днес тази книга е достъпна в интернет на адрес: www.easibulgaria.org

2. От 1996 година ИПИ е съиздател на индекса “Световна икономическа свобода”

3. Има ясна и повтаряща се корелация между несигурност на правата на собственост и ниска обща стопанска свобода, от една страна, и бедност, принос в общата емиграция и качество на живота, от друга. Ниската степен на свобода е свързана с високи показатели за последните феномени.

4. Източник: IMF International Financial Statistic.

5. За повече информация виж едно от най-подробните изследвания на транспортните разходи в Централна и Източна Европа от Ричард Байлок, Зора Благоева и Красен Станчев (http://www.ime-bg.org/pdf_docs/papers/road_bg.doc)

6. Връзка между търговска отвореност, права на собственост, инфлация и БВП. Джеймс Гуортни, Чарлс Скриптън и Робърт Лоусън през 2000 г. анализират зависимостта между БВП, от една страна, и отвореност на икономиката, права на собственост и инфлация за 1980-1998 за 87 страни и разкриват наличието на пряка връзка. Общо трите фактора обясняват, или предопределят, 65%* от изменението на брутния вътрешен продукт. Най-значима връзка има между степента на отвореност на икономиката и БВП (колона 1).

Връзката между факторите и средногодишният растеж на БВП на глава от населението, е положителна, но степента на зависимост е по-ниска. Около 36%** от изменението на БВП е резултат от промяна на изследваните фактори (колона 2).

Трите фактора благоприятстват стопанския растеж на както на развитите държави, така и на тези в преход към пазарна икономика. В колона 3 не са включени първите 21 най-развити страни според класификацията на ОИСР, и въпреки това корелационните коефициенти са твърде близки с колона (2).

	БВП на глава от населението 1998 (1)	Средногодишен растеж на БВП на глава от населението ^a (2) (3)	
Търговска отвореност (1980-1998)	2.0	0.4	0.3
Права на собственост	1.0	0.2	0.2
Инфлация	0.5	0.4	0.5
Брой страни	87 ^b	87 ^b	66 ^b
R-Квадрати ^c	65%*	36%**	38%

Източник: "Търговска отвореност, ниво на доходи и икономически растеж, J. Gwartney, C. Scription, R. Lawson"

а – Реалният БВП се отчита съгласно паритета на покупателната сила в US долари.

б – В изследването са включени 87 страни.

в – Не са включени първите 21 най-развити страни според класификацията на ОИСР.

г – Описват относителното влияние на променливите за промяна в стойността на параметъра.

7. За повече информация относно бариерите пред регионалната търговия виж Красен Станчев и Мартин Димитров (автори от българска страна) - Пречки пред търговията, растежа, инвестициите и конкурентноспособността: Десет фирмени казуса от Балканите (<http://www.balkannetwork.org/info/balkancompetitivenessproject.doc>)

8. Отвореност на икономиките в региона през 2001 г. (износ+внос)/БВП в %

Албания	37%
Босна и Херцеговина	70%
България	101%
Хърватска	67,7%
Македония	94,6%
Румъния	68%
Югославия	71%

Източник: Национални статистики

9. Private Companies' Costs of Dealing with the Government (a survey on Bulgaria), ИМЕ, декември 2001, (http://www.ime-bg.org/pdf_docs/papers/final%20draft%20-%20english.rtf)

Пречки пред навлизане в бизнеса и системни източници на корупция в местната администрация, ИПИ, 2000 (http://www.ime-bg.org/news/sept00/municipal_bg.doc)

10. The Shadow Economy in Bulgaria, Harvard University, Agency for Economic Analysis and Forecasting, ИМЕ, 2000 (http://www.ime-bg.org/pdf_docs/papers/shadow4.doc)

Институтът за пазарна икономика е първият независим икономически институт в България, регистриран като юридическо лице с нестопанска цел. (Рег.# 831344929 — 15 Март, 1993, 729/XI/VI, стр. 169).

Мисията на ИПИ е да предлага пазарни решения и да защитава пазарния подход при разрешаване на проблеми, с които България се сблъсква в процеса на стопански преход. Институтът подпомага идеите на стопанската свобода, която разбираме най-вече като свобода за правене на бизнес и създаване на богатство, неограничавана от правителствена намеса, освен ограниченията, нужни за поддържането на самата свобода.

За контакти:
София 1504
Бул. “Дондуков” 82А
Тел./Факс 943 33 52; 943 36 48
www.ime-bg.org
www.easibulgaria.org